

ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ КРИЗИ

ФОМЕНКО Алла Миколаївна,
кандидат філософських наук, доцент,
декан факультету міжнародних економічних відносин,
Інститут міжнародних відносин Національно авіаційного університету

У статті виявляються та аналізуються закономірні тенденції розвитку сучасного гуманізму щодо вирішення проблеми формування комунікативної культури особистості як вирішального фактора прогресивного розвитку людства в сучасних умовах глобальної кризи.

Ключові слова: комунікація, глобалізація, криза, філософія

Постановка завдання

При вирішенні багатьох міжнародних проблем економічного, технологічного, політичного, ідеологічного характеру актуальною залишається проблема культури спілкування. Ця проблема пов'язана, з одного боку, із сучасними умовами національних, державних, релігійних розходжень третьої індустріально-інформаційної хвилі, а з другого — з процесами інтеграції та глобалізації. Отже, актуальним постає соціально-філософське питання про формування комунікативної культури особистості як фактора гуманізації планетарного суспільства.

Актуальність теоретичного і практичного значення даної статті полягає у пошуку соціокультурних, інтелектуальних, гуманістичних інваріантів розвитку європейського екзистенціального мислення в умовах світової глобальної кризи. Виникає можливість більш адекватно розглянути філософські проекти минулого щодо розв'язання проблеми гармонійного стану людської цивілізації в кореляціях з модифікаціями основних течій сучасної філософії.

Аналіз досліджень і публікацій

Новітня комунікаційна філософія ініціює проблематику «узгодження» процесів формування глобального «вселюдського» життєвого простору з процесами розвитку локальних культур, національного ренесансу. Характерною рисою нових методологічних новацій є орієнтованість на морально-ціннісний підхід до соціуму із застосуванням принципу етнічної визначеності соціокультурних феноменів.

Вагомими в розкритті морального аспекту людської комунікації є праці таких російських філософів двадцятого століття як М. Бердяєв, В. Вернадський, Б. Вишеславцев, В. Соловйов, Л. Шестов, С. Франк, та роботи таких філософів сучасності, як Б. Богомолв, В. Добренєков, В. Налімов, А. Назарчук тощо.

Важливе значення аналізу філософських концепцій комунікації приділяється в працях сучасних українських філософів: Г. Горак, В. Горського, С. Кримського, В. Ляха, М. Мокляка, В. Малахова, Л. Ситниченко, В. Шинкарука тощо.

Основна частина

Протягом багатьох тисячоліть розвитку філософського та суспільствознавчого знання поступово формувалися різні напрями підходу до феномену спілкування. Одним із центральних при цьому став соціально-філософський підхід, який істотно відрізняється від спеціально-наукового тим, що не обмежується ототожненням спілкування з розмовою, діалогом, обміном думками тощо, а розглядає його в структурі інформаційного процесу. До осмислення цієї проблеми та її продуктивного вирішення філософів та науковців інших галузей спонукає постійна загроза існуванню людства, яка зумовлена, перш за все, соціальними вибухами, революціями, війнами, глобальними кризами.

В контексті новітніх уявлень про сутність міжкультурного спілкування по-новому сприймаються ті ідеї класиків світової філософії, які мають безпосереднє відношення до людського виміру суспільних зв'язків. Розглянемо з цього приводу у порівнянні особливості філософії доби Премодерну, Модерну та Постмодерну.

Характерною рисою епохи Премодерну є формування уявлень про реальність і цінність локальних елементів буття, що вело до реабілітації цінності людини як «мікрокосму». Яскраво виражений антропоцентризм філософії доби Відродження розглядає людину як найважливіший об'єкт теоретичного аналізу, вона стає центральною ланкою всього ряду космічного буття. Гуманізм Ренесансу має цивілізаційний смисл, оскільки визначив шляхи до реалізації ідей самобутності та суверенності індивіда, надихнув на пошуки власного «Я» представників творчої думки не тільки Західної Європи, а й

багатьох інших регіонів світу. Ця закономірність світової філософської думки утворюється через діалог різних національних культур як самостійних суб'єктів, що єднаються поміж собою на підставі осмислення цінності людського буття. Завдяки «софійному», ірраціональному виміру буття, досягнення істини у філософській традиції Відродження переноситься з онтологічних питань на етико-екзистенційні, що підводить до вирішення проблеми духовної комунікації людства. Культура Ренесансу в пошуках особистості поряд з «божественністю» людини вводить поняття «багатоманітності» всередині окремої людини. Саме в гуманістичному світогляді Відродження вперше проблема особистості усвідомлюється як проблема внутрішнього світу людини і сенсу людської історії.

Духовна ситуація Модерну розпочинається із грандіозної революції Коперніка-Декарта і завершується початком «антропологічної кризи», загибеллю неподільної віри в науку, раціональність, науково-технічний прогрес.

Якщо для людини Середніх віків та епохи Ренесансу досягнення сущого значило насамперед осмислення його таким, яким воно подано в авторитетних джерелах, то за доби Нового часу ця позиція кардинально змінюється. Звернення людини Модерну до природи, до традиції, до політики, до науки ініціює виникнення радикально відмінних від премодерністських учень про Всесвіт, про державу й право, про культуру, про господарську діяльність, про людські стосунки. Утворюється притаманна Модерну самоусвідомленість особистості. Індивід стає цікавим самому собі, перетворюючись на предмет самоспостереження, психологічного аналізу.

Завдяки трансформації, які відбуваються, у людини Модерну виникає два глибинних відчуття. Перше — це відчуття свободи особистої діяльності, творчості, руху, самоствердження. Друге відчуття — втрата об'єктивної точки опори, яку людина мала в епоху Премодерну. Це відчуття викликає у неї почуття самотності, загрози, нового страху. В цьому контексті цікавими є філософські положення Л. Фейєрбаха, в яких він характеризує сутність людини як суб'єкта людських взаємин.

Помітне місце в загальнофілософському трактуванні спілкування належить К.Марксу. В теорії марксизму вперше були досліджені формально-логічні й змістові ознаки спілкування як складової суспільної діяльності, а також розроблена теорія конфлікту.

Перша і Друга світові війни підірвали віру людини Модерну в саму себе, у свій розум, у науково-технічний прогрес. Найчудовіші колективні сподівання, надії, мрії, поступово зів'яли. На протиположності інтелектуалам Модерну представники Постмодерну вважають, що істини науки не варті того, щоб заради їх торжества особистість жертвувала своєю свободою, гідністю, життям. Для інтелектуалів Постмодерну принципове значення мають можливість і здатність особистості вільно розмовляти з іншими особистостями про те, що їй здається істинним, а не лише про те, що фактично є істиною.

Новітня західна філософія прагне реабілітувати саме практичну філософію, знову повернутися до буття людини в світі. Процес повернення до повсякденного людського життя актуалізує визначення його як світ людини, людської реальності (М. Гайдеггер).

У розв'язанні проблеми комунікації цієї доби велика заслуга належить екзистенціалістам: К. Ясперсу, М. Гайдеггеру, Ж.-П. Сартру, А. Камю, які тісно пов'язували її з проблемою свободи. Філософи розуміли проблему свободи вибору і відповідальності не в соціальному плані, як свободу діяти, а в суб'єктивно-психологічному — як «свободу бажати». При цьому екзистенціалісти зіткнулися із завданням поєднання унікальності і універсальності людини. Намагаючись розв'язати його й відтак надати екзистенції універсального і загального вигляду, вони розробили теорію комунікації.

Комунікація, на їх думку, виконує функцію зв'язку між різними екзистенціалами, які в процесі взаємодії, сполучення» між собою дістають статус реальності.

Найбільш вагомо для людини духовне спілкування виявляється в так званих граничних ситуаціях — перед лицем смерті, у переживаннях страху, вини, турботи, страждань тощо. В граничній ситуації стає неістотним усе те, що заповнювало людське життя в її повсякденності — особистість безпосередньо відкриває свою кінцеву екзистенціальність. К. Ясперс наділяє екзистенціальність такою важливою характеристикою як історичність, котра впливає з конечності людини, а саме — з її смертності; з необхідності зв'язків з іншими людьми та всім «суспільно-історичним світом»; нарешті, із залежності людського пізнання від чуттєвого споглядання власного досвіду.

Для філософа основою проблемою виявляється проблема подолання глобальної кризи цивілізації на принципах гуманізму, якісного ціннісного переорієнтування людини. На особливу увагу заслуговує положення філософа про «позитивну свободу особи», яка характеризується спонтанною активністю в процесі реалізації її природного потенціалу. Любов і праця — ось ті ключові компоненти, завдяки яким здійснюється розвиток позитивної волі особистості через вияв її спонтанної активності. Людина, яка віддає любов безкорисно, здатна до єднання з іншими людьми, не жертвуючи своїм відчут-

тям індивідуальності чи цілісності. Важливими в «гуманістичному психоаналізі» Е. Фромма є й ідеї стосовно ролі культури як поля людських смислів і, водночас, умови життєдіяльності особистості.

Отже, стратегічна мета його дослідницького проекту полягає в обґрунтуванні первісної доброти людської природи, а народження руйнівності, яка полягає насамперед, у навмисній відмові людини від самої себе, від власної унікальності і свободи.

Особистість, як особливий згусток космічної енергії, здатна до рефлексії й саморозвитку, відзначається своїм неповторним поєднанням заданого і вільно обраного способу існування. Відмінність однієї особи від інших полягає не лише в своєрідності задатків, нахилів, здібностей, умінь, які розвиваються, переважно, в діяльності, але різницею між силою її волевиявлення, прагнень, жадань, обрання свободи, джерела якої лише умовно можна визначити мірою космічного потенціалу, бо для нас залишається таємницею дійсна причина цих урізноманітнень. Вона знаходить свій вираз у проявах волі до життя, глибинах «самості», різноманітності людських душ.

Ґрунтовному тлумаченню особливостей комунікації сучасного людства присвячена філософська концепція Юргена Габермаса, котра є теорією комунікативного досягнення взаєморозуміння. У праці «Філософський дискурс модерну» він простежив шлях, яким «філософія практики замінила самосвідомість на працю і потім була схоплена у полон парадигми продуктивності»[5,с.309]. Головними визначальними моментами досягнення комунікативної згоди є, за Габермасом, такі: а) спільність взаємного розуміння за умов приєднання до одного й того ж знання (*eins wissen*); б) взаємна довіра щодо висловлюваних намірів; в) відповідність висловлюваних намірів до загальних норм.

Найбільш цінним та актуальним у сучасних умовах розвитку інтеграції та глобалізації є положення Ю. Габермаса про небезпечність перетворення міжособистісного спілкування на об'єкт управління чи товар, а також маніпулювання думками й поведінкою людей через засоби масової комунікації. Адже, підкреслює Ю. Габермас, саме тоді, коли суспільні комунікативні структури перебувають під владою засобів масової інформації, поглинаються ними, це призводить до формування фрагментарної та некритичної буденної свідомості, домінування «спотвореної комунікації», яка і є ядром людського відчуження. Відчуження, властиве спотвореній комунікації, вважає Ю. Габермас, не обмежується окремими сферами людського буття, а набуває фундаментального характеру. Це найбільш радикальна форма відчуження, оскільки вона володіє тією сферою, де відчувається спілкування.

Інший авторитетний дослідник комунікативної теорії, К.-О. Апел, вважає, що визначальним принципом, на підставі якого можливо інтегрувати людей у «комунікативну спільноту», є відповідальність. Запропонована ним «етика відповідальності» базується на положенні про відповідальність як діалогічний принцип, що виходить з факту існування людей у світі поруч одним з одним і один для іншого. Великі сподівання в цьому відношенні покладаються на нову «макроетику», засновану на почутті власної відповідальності.

К.-О. Апел, як і Ю. Габермас, виходить із того, що ідеальна комунікація, ідеальний дискурс — той, в якому може брати участь кожна людина, що вміє говорити і діяти. Кожна людина може сумніватися в тих чи інших положеннях, та ніхто не повинен мати (як внутрішніх, так і зовнішніх) примусів.

Мотивом, який спонукає Ю. Габермаса і К.-О. Апеля до здійснення парадигмального повороту, є усвідомлення того, що притаманний Модерну ідеалізм «філософії свідомості» потребує подолання за допомогою нової соціально-філософської теорії. На думку Ю. Габермаса, сучасна самосвідомість людської цивілізації має вийти за горизонт ідеалістичної «філософії свідомості» і на місце індивідуального суб'єкта пізнання якому протистоїть від нього незалежний предмет, що пізнається, поставити колективного суб'єкта (співтовариство), який здатний робити предметом своєї рефлексії все, що він вважає. Філософський проект Ю. Габермаса орієнтує реформаторів не на схилення перед традицією й не на гіпертрофування ролі розуму, а на переосмислення всієї культури Модерну на підвалинах комунікативної філософії інтеракції. Ця філософія, яка переборює, на думку її ініціаторів, методологічний соліпсизм метафізики епохи Модерну, пропонується сьогодні як найвища і найавторитетніша інстанція, яка гарантує досягнення єдності, взаєморозуміння у демократичному дискурсі. Сама ж комунікативна інтеракція проголошується «домівкою інтерсуб'єктивності» або, за висловом самого Ю. Габермаса, «життєвим світом» людини.

Сутність філософського проекту «комунікативної дії» Ю. Габермаса схематично можна резюмувати так: гегелівська концепція Розуму і полярна до неї ніцшеанська концепція неспроможні в тому сенсі, що обидві вони залишаються вірними філософії свідомості, яка віджила свій вік. У цьому самому сенсі неспроможними стають і більш сучасні спроби (Гадамер, Парсонс, Луман).

Правильний напрям виходу з кризової ситуації, що склалася, Ю. Габермас справедливо вбачає у культурологічних дослідженнях З. Фрейда, які присвячено проблемі комунікації. У цих дослідженнях

психоаналітичних ідей ініціатор «комунікативної дії» вбачає наріжний камінь нового вчення — «метапсихології» («метагерменевтики»), яка дасть змогу суспільствознавцям Заходу науково зрозуміти причини прихованих хвороб соціальної системи загалом. Всебічний розвиток учення, на думку Ю.Габермаса, здатний закласти надійні підвалини ефективних соціально-практичних програм звільнення індивіда, угруповань, націй від «ідеологічної сліпоты», підвищення їх компетентності у формуванні загальноприйнятих норм і цінностей.

Висновки

Ретроспективний погляд на розвиток філософської свідомості доби Премодерну, Модерну та Постмодерну свідчить про споконвічну турботу мислячої людини щодо розв'язання та продуктивного вирішення проблеми гармонійного стану людського суспільства. Автор доводить, що гуманістичні наслідки доби Премодерну та «філософії практики» епохи Модерну не вмирають зовсім, вони діалектично перетворюється на філософські проекти Постмодерну.

В сучасних умовах глобалізації та інтеграції заслуговують на особливу увагу філософські концепції М. Бубера, Е. Фромма, К.-О. Апеля, Ю. Габермаса що базуються на принципах діалогічного спілкування, власної відповідальності особистості, досягнення комунікативного погодження. Саме в цих проектах автори намагаються обґрунтувати нові підвалини солідарності людей як обов'язкової умови їхнього морально-духовного життя та знайти механізми щодо розв'язання конфліктів людства за допомогою аргументації, справжньої, неспотвореної нічим комунікації, а не сили.

Останні здобутки комплексу наук про людину свідчать про її багатовимірність, трансцендентність існування, що надає оптимізму до майбутнього урегулювання конфліктів людства завдяки духовному «самоздійсненню» особистості. Отже, йдеться про виявлення закладених в людині потенцій, можливостей трансформації її свідомості, пов'язаних з радикальною перебудовою усього внутрішнього світу людини, її переродженням. Підходи до вироблення нових ціннісних орієнтацій знаходимо в різних сферах людського знання і пізнання, в яких продукуються уявлення про певний синтетичний, цілісний розвиток людини, природи та культури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бубер М. Я и ТЫ. – М: Республика, 1993. – 247 с.
2. Фромм Э. Бегство от свободы. – М.: Олимп, 1998. – 416 с.
3. Фромм Э. Человек для себя. – Минск: Коллегиум, 1992. – 253 с.
4. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – М: Республика, 1994. – 447 с.
5. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну. – К: Четверта хвиля, 2001. – 424 с.

Фоменко А. Н. Осмысление проблемы коммуникации в современных условиях глобального кризиса / Институт международных отношений Национального авиационного университета.

В статье выявляются и анализируются закономерные тенденции развития современного гуманизма в разрешении проблемы формирования коммуникативной культуры личности как решающего фактора прогрессивного развития человечества в условиях глобального кризиса.

***Ключевые слова:** коммуникация, глобализация, кризис, философия.*

Fomenko A. Insights into communication problem under current conditions of global crisis / Institute of international relations National aviation university.

The article, on the basis of historic – philosophical analysis, shows the main trends of modern philosophical humanism in the context of solving the problem of forming up communication culture of an individual as decisive factor of development of humanity.

***Keywords:** communications, globalization, crisis, philosophy.*